

Zhemokleyev O., Raykivskiy I.

SEMEN VITYK: POLITICAL BIOGRAPHY

The article deals with the social and political activities of Semen Vityk (1876-1937). The main attention is given to his work in the Ukrainian Social-Democratic party of Galichina and Bukovyna, in the trade-union movement of the region. The role of Semen Vityk in the process of national revival at the beginning of the XX th century and the state-formation, in the Western Ukrainian People's Republic as well, is shown.

О.М. Завальнюк

ЗАПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА В КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1918-1920 рр.)

Ще у 1905 р. національно свідома українська інтелігенція, студенти-українці висунули вимогу запровадити в російських університетах України вивчення ряду українознавчих дисциплін. Настирливість молоді увінчалася успіхом, і вже 1907 року ради професорів університету Св.Володимира, Харківського і Новоросійського університетів дозволили викладати українську мову і літературу, історію і право України. Проте міністерство освіти Росії незабаром відмінило ці рішення, чим викликало велике незадоволення серед українських кіл і надовго перешкодило появи українознавства у вищих навчальних закладах України [1]. Це, однак, не могло зупинити процес самопізнання українського етносу, який рано чи пізно мав призвести до появи відповідних навчальних дисциплін як у масовій, так і вищій школі. Не випадково, Інородческа комісія I Всеросійського учительського з'їзду, який відбувся у 1913 р., змушена була визнати необхідним, аби "по вищих школах в місцевостях з українською людністю були заведені кафедри українознавства з метою підготовки вчителів для педагогічних шкіл і курсів" [2]. Зрозуміло, що такий висновок був лише побажанням. висловленим на догоду настирливим українським педагогам, які обстоювали потребу рішучої українізації. Сам з'їзд не відгукнувся на позицію комісії. та й царський уряд не збирався задовольняти національно-культурні вимоги "малоросів".

При Тимчасовому уряді питання відкриття українознавчих кафедр у вищих навчальних закладах України постало із ще більшою гостротою. Центральна Рада, як виразник національних інтересів українства, у своїй першій відозві від 9 березня 1917 р. заявила про намір домогтися від російської революційно-демократичної влади права "на заведення рідної мови по всіх школах. од нижчих до вищих..." Багаторазові заходи українських чинників перед петроградським урядом привели до того, що влітку 1917 р. він дав згоду на відкриття у вищих навчальних закладах Київського

Ливальнюк О. М. Запровадження українознавства в Кам'янець-Подільському університеті (1918-1920 рр.)

учбового округу кафедр українознавства [3]. Але сповна реалізувати цей проєкт не вдалося через активний спротив передусім університетської професури. Так, 26 липня 1917 р. Рада університету Св.Володимира висловилася проти запровадження української мови у навчальних закладах України [4].

Першим реальним кроком на шляху появи і утвердження українознавства у вищих закладах освіти стало відкриття 5 жовтня 1917 р. Київського народного університету. Через рік його було реорганізовано в державний український університет. Проте розвинути діяльність на благо національної культури йому не вдалося: в лютому 1919 р. він втратив свою самобутність після того, як до Києва вступили радянські війська. Наступна, денікінська, влада (кінець серпня – середина грудня 1919 р.) фактично ліквідувала цей заклад [5].

Набагато сприятливіші державно-політичні умови для діяльності мав Кам'янець-Подільський державний український університет, започаткований гетьманським законом від 17 серпня 1918 р. [6]. На відміну від Київського університету він працював безперервно аж до кінця лютого 1921 р., коли його реорганізували у два окремих інститути – народної освіти та сільськогосподарський [7]. Щоправда, до середини листопада 1920 р. університету вдалося загалом зберігати свій національний характер.

Ще під час створення університетського закладу в Кам'янці-Подільському його розглядали як культурну фортецю на українсько-австрійському порубіжжі, як маяк національного відродження українства, вихованні якого “будуть тими культурними силами, котрі необхідні для будування нашої молоді держави” [8]. Як писали київські просвітяни, “в Українському університеті, що становить вершки нашої культури, знайдуть собі непохитну основу ширі змагання подільського люду до світу, до знання, до крапці долі...” [9].

Пристаючи до праці, заклад керувався “Законом про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету”. В цьому документі подавався перелік факультетів, наголошувалося, що навчання ведеться українською мовою, вказувалися умови формування адміністрації і професорсько-викладацького складу, регламентувалися деякі питання внутрішнього життя. Закон наголошував, що у своїй роботі закладу належало керуватися в основному університетським статутом Російської імперії від 23 серпня 1884 р., доки не будуть видані “нові устава й штати Українських університетів” [10]. Проте він не містив переліку навчальних дисциплін, що належало викладати на чотирьох затверджених факультетах (історико-філологічному, фізико-математичному, правничому і богословському). Російський статут 1884 р. у цьому випадку був безсилим, адже передбачав вивчення найрізноманітніших дисциплін, але не українознавчих [11].

Ще до відкриття Кам'янець-Подільського університету в Україні було розповсюджено "Проект статуту державних українських університетів", який так і не набув чинності. Але навіть на стадії вироблення в нього не заклали схематичного навчального плану, що не узгоджувалося з традицією російських університетських статутів [12]. За такої невизначеності залишалося або виробити свій власний статут і затвердити у встановленому порядку, або запозичити такий документ із іншого університету, в даному разі Київського державного українського університету. Перший шлях вимагав значних зусиль і часу (так, над проектом статуту Кам'янець-Подільського держуніверситету комісія продовжувала працювати восени 1920 р.) [13]. Тому залишався інший. Тут варто зауважити, що протягом 1918-1919 навчального року університет працював у складі трьох факультетів – історико-філологічного, фізико-математичного і богословського. У 1919 р. з'явилися ще два – правничий і сільськогосподарський. В законах про їх відкриття (йдеться також і про богословський) згадувані вище упущення були усунуті – кожний із них регламентував навчальні дисципліни, крім ... українознавчих [14].

Викладання українською мовою передбачало передусім наявність добре підготовлених викладацьких кадрів. Як правило, на роботу в університет запрошували молодих і відомих науковців, які добре володіли українською мовою. Але траплялися і винятки. Для таких осіб (професори П.М.Бучинський, П.А.Мавродіані, В.І.Петр та ін.) закон передбачав компроміс: з дозволу міністра освіти можна було читати лекції і російською мовою, але не більше як протягом 1 року. Ряд викладачів (приват-доценти В.О.Геринович, Н.Т.Гаморак, М.А.Чайковський) походили з Галичини, і їх мова помітно відрізнялася на фоні колег, хоч після 1905 р. розпочався процес творення єдиної української мови на наддніпрянській основі, а з галицького варіанту бралися термінологічні надбання, науковий і публіцистичний стилі, які через суспільно-політичні умови не могли бути вироблені на Східній Україні [15].

Підручники і навчальні посібники були, за невеликим винятком, на російській мові. Та й їх не вистачало. Правління університету, Рада професорів, викладачі, авангардне студентство взяли за нелегку справу видання власними силами навчальної літератури на рідній мові. І вже з кінця 1918 і до весни 1920 р. було видруковано і залучено до використання у навчальному процесі такі курси лекцій: "Історія української мови" професора І.І.Огієнка, "Слов'янознавство" приват-доцента М.О.Драй-Хмари, "Загальна гістологія" професора П.М.Бучинського, "Вступ до аналізу", "Московсько-українська термінологія елементарної математики" професора М.О.Столярова, "Сферична тригонометрія" асистента О.Аленіча, "Анатомія рослин", "Морфологія цвітових рослин", "Систе-

мика рослин" приват-доцента Н.Т.Гаморака, "Економічна географія України", "Фізична географія" (ч. I, II), "Географія України" приват-доцента В.О.Гериновича, "Політична економія", "Статистика і демографія", "Важніші властивості українського народу в порівнянні з іншими народами" приват-доцента С.Остапенка, "Огляд джерел по історії України" приват-доцента П.Г.Клепатського, "Суспільна агрономія" лектора І Олійника та ін. [16]. Технічна якість цих видань залишала бути кращою, ніж значну частину їх видрукували в студентській літографії, на поганому папері. У навчальній роботі використовувалися також науково-популярні видання викладачів університету, випущені у світ різними видавництвами, що осіли в Кам'янці-Подільському. Передусім – це хрестоматія з історії української літератури Л.Т.Білецького і О.Дорошкевича, брошури "Релігійність Т.Шевченка на підставі його поетичних творів" М.Васильківського, "Народність чи національність в гворах Шевченка" Л.Т.Білецького, про І.П.Котляревського, П.П.Гулака-Артемівського, Є.П.Гребінку, М.Вовчок, Г.С.Сковороду – П.Г.Клепатського [17].

Запровадження літератури на українській мові у навчальному процесі сприяло зміцненню позицій українознавства в національному університеті. Хоч наведена кількість видань не витиснула з професійного життя іншу літературу (за 1918-1920 рр. кількість примірників в університетській фундаментальній бібліотеці зросла з 2 тис. до 33252 [18]), все-таки заміняючи складного становища з виданням у країні української книги читачам було знайдено реальний шлях забезпечення умов навчальної праці студентів майбутньої національної інтелігенції на основі українського слова. В березні 1920 р. у літографії закладу були готові до друку такі посібники: "Аналіз безмежних малюючих" професора М.М.Хведорова, "Антропода" і "Енциклопедія математики" (ч.1) приват-доцента С.Бачинського, "Механічна частина фізики" професора Е.Маліновського, "Народна поезія" приват-доцента Л.Т.Білецького, "Анатомія рослин" приват-доцента Н.Т.Гаморака, "Політична економія" приват-доцента С.Остапенка [19].

Іншою важливою умовою впровадження українознавства в життя держуніверситету був відбір студентської молоді, що вільно володіла українською мовою. Робота в цьому напрямку розпочалася ще у липні 1918 р., однак основну увагу приймальна комісія звертала на наявність у майбутніх студентів повної середньої освіти та відповідних документів. До 1 листопада 1918 р. було прийнято на навчання 267 осіб [20]. Наприкінці навчального року вже нараховувалося 493 студенти. А восени 1919 р. їх кількість зросла до 1401 особи [21]. Дуже швидко з'ясувалося, що значну частину університетської молоді становили міські жителі, переважно євреї, які української мови не знали [22].

Зупинити загрозливу тенденцію деукраїнізації молодого закладу можна було лише поставивши бар'єр на шляху вступу молодих людей, які не знали української мови. Це стало можливим після приходу до влади Директорії. 1 січня 1919 р. вона прийняла закон про надання українській мові в УНР статусу державної [23]. Новий міністр освіти професор І.І.Огієнко (за сумісництвом – ректор Кам'янець-Подільського університету) був добре обізнаний з цією проблемою. 30 січня 1919 р. він видав наказ, за яким “викладовою мовою по всіх школах України вищих, середніх та нижчих повинна бути мова українська”. З дня його оголошення викладачі і вчителі, що були до цього готові, мали розпочати “виклади своїх лекцій українською мовою” [24]. А через тиждень з'явився ще один наказ міністра освіти, який зобов'язував усіх випускників середніх шкіл складати замість іспитів з російської мови та літератури й історії Росії іспити з української мови та літератури й історії України. Оскільки майже скрізь гімназії були російськомовними, то міністр запропонував приймати нові іспити при українських середніх школах або ж під час вступу в самих національних університетах [25].

Тоді ж І.І.Огієнко направив Кам'янець-Подільському університету листа, у якому повідомляв: “Позаяк українські державні університети повинні бути суто українськими не тільки по назві, а також по всіх моментах свого життя, Міністерство освіти вважає необхідним зазначити, аби всі іспити в українських державних університетах проходили українською мовою [26]. Згідно з “Тимчасовими умовами для вступу до Київського та Кам'янець-Подільського Державних Українських Університетів”, затвердженими І.І.Огієнком 5 лютого 1919 р., усі особи, що мали намір вступити до названих закладів, складали в обов'язковому порядку вступний іспит з української мови [27]. Це випробування, зрозуміло, варто було впроваджувати з початку нового навчального року. І вже 22 вересня 1919 р. комісія, утворена з числа викладачів, розпочала зазначене випробування абітурієнтів (йшлося про вміння говорити українською і розуміти державну мову). Робота мала завершитися до 1 жовтня, однак частина вступників-неукраїнців на іспит не з'явилася, приховуючи тим самим своє незнання мови. Маловтішними результатами могла похвалитися комісія і в інші іспитові дні. Так, у протоколі №4 засідання правління університету від 4 жовтня 1919 р. було зазначено: відмовити в зарахуванні на I курс сільськогосподарського факультету “через кепсько складений іспит з української мови” таким особам: Сурі Гольдштейн, Авруму Зибенбергу, Мойше Кердіону, Моисею Кацу, Якову Лерману, Морджу Несісу, Лейбі Тісенбойму, Гершу Фельдману. В такому ж протоколі від 10 жовтня читаємо, що “через погане знання української мови” не зараховані на природничий відділ фізико-математичного факультету Біна Кац, Сіма Шей-

Гельбейн, Сура Фрід-Померанц, Хара Шехтман, Ева Фрід-Померанц, Герш Салитренник; історико-філологічний факультет Аврум Гельман, Нехім Пахтер; правничий Гітля Резентул, Овшій Дехтяр; сільськогосподарський Єля Вернікова. Через тиждень цей список поповнили Хая Креймер, Іда Моранц (історико-філологічний), Валентин Комарніцький, Мойше-Арон Шильман (природничий відділ фізико-математичного факультету) [28]. Наступні протоколи свідчать, що кількість незарахованих через незнання державної мови УНР зростала [29]. Частина абітурієнтів продовжувала ігнорувати іспит, очевидно, сподіваючись на зарахування до університету за правилами 1918 р. 17 жовтня 1919 р. правління закладу вирішило: "Вивісити списки осіб, що не склали мови (української - авт.) з попередженням, що їх документи не будуть розглядатися, доки вони не складуть іспиту. Останній термін - 1 листопада, після чого в прийомі до університету їм буде одмовлено" [30].

29 жовтня 1919 р. Рада професорів розглянула заяви абітурієнтів, які, не склавши зазначеного іспиту, просили дозволу на повторне екзамнування. Проте "невдахам" не дозволили і вирішили зарахувати їх, у разі якщо вони вільними слухачами на ті ж факультети, якщо будуть вакансії [31]. І все ж, 93 особи студентами не стали [32].

Справжньою бідою при розв'язанні проблеми із запровадженням українознавства в практику роботи університету було неволодіння українською мовою студентами, що вже навчались. У 1919 р. 116 таких осіб не змогли, на жаль, скласти встановленого іспиту з цієї дисципліни [33]. З часом ця кількість зростає, бо майже щомісяця на навчання приймалися студенти з інших вузів, що волею обставин опинялися в далекому від столиці Кам'янці. Цих молодих людей спочатку зараховували до університету, а потім зобов'язували пройти випробування на знання державної мови. Про це нагадувала і місцева преса: "17 лютого 1920 р. у кабінеті декана історико-філологічного факультету ... будуть проводитися іспити з української мови для нововступаючих в університет студентів, а також для тих, хто не склав цих іспитів з початку біжучого академічного року" [34] (мова йде про вільних слухачів). Але із зрозумілих причин "боржники" не поспішали з'являтися на іспит. Про це зокрема, повідомляв 23 лютого 1920 р. у своїй записці до правління університету приват-доцент М.Плевако: "...Я перевірив доручені мені історико-філологічним факультетом і Радою професорів іспити по українській мові для наново вступаючих студентів на протязі останніх трьох тижнів. Усього було призначено мною 5 строків за цей час, причому вважаю необхідним зазначити, що двічі на іспит ніхто не з'явився, хоч про це були оповістки звичайні в університеті, і в газетах. У третій раз прийшов один бажаючий (12-го лютого), в четверте (17-го) - сім чоловік і у п'яте (21-го) - одинадцять чоловік. Я не знаю, до якого часу

мають тривати ці іспити... Прошу правління вжити заходів, коли це можливо, щоби новопоступаючі не відтягали складання іспитів..." [35].

На жаль, до кінця 1920 р. ця проблема так і не була вирішена. Якби не зміна воєнно-політичної ситуації, нарешті, поразка Національної революції, запропоновані І.І.Огієнком заходи, принаймні через 3-4 роки, змогли б усунути всі найсуттєвіші перешкоди на шляху повного утвердження української мови в якості мови навчання в університеті.

В центрі вирішення проблеми про запровадження українознавства в Кам'янець-Подільському університеті стояло викладання відповідних дисциплін. Основною з них була, без сумніву, українська мова, яку вивчали на всіх факультетах (4 тижневих години). На мовних відділеннях історико-філологічного факультету студенти студіювали ще й історію української мови. Обидва курси належали І.І.Огієнку. Його педагогічна майстерність вражала і фахівців, і студентську молодь, і сторонніх осіб, яким довелося побувати на лекціях професора. Багато років по тому один із учнів Подільської духовної семінарії -- Василь Гарба, який таємно бігав до університету, згадував: "Особливо ж імпонували нам лекції самого ректора університету професора І.Огієнка з української мови. Під його науковою аналізою та цікавою манерою викладання наша мова, така собі звичайна та часами навіть банальна, оживала і, на превелике для нас диво, виростала в поважний об'єкт дослідження та аналізу поряд інших братніх (і не дуже братніх) слов'янських народів. Цікава порівняльна метода розгляду мов, посилення на стародавні санскритські джерела, широке використання етнічних відмінностей - все нам імпонувало, дивувало і сповняло гордістю за той скарб, що масмо та нічого про нього не знаємо. Гарячими оплесками винагороджувала аудиторія кожного разу цього улюбленого всіма професора. У захопленні та в піднесеному настрої розходилися ми з такої лекції, якось ніби по-іншому вже вимовляючи, вслухаючись та милуючись кожним нашим буденним словом" [36].

Разом з мовою до українознавчих дисциплін, що вивчалися на всіх факультетах, крім мовних спеціальностей історико-філологічного, належали: історія українського письменства (приват-доцент Л.Т.Білецький), історія України (приват-доцент Д.І.Дорошенко, професор П.В.Клименко) та географія України (приват-доцент В.О.Геринович). Всі вони були обов'язковими, і при запису на семестр у деканаті свого факультету жодний студент не міг їх проігнорувати. 1 лютого 1920 р. Рада професорів ухвалила рішення, за яким названі дисципліни належало викладати протягом одного навчального року, бажано на перших семестрах [37]. У такий спосіб студентство швидше попадало в науковий світ українознавства, отримувало відповідний вишкіл і тим самим прилучалося до культурно-історичних цінностей українського народу,

краще розуміло значення і необхідність боротьби за відродження української державності.

Грунтовно вивчалось українознавство на історико-філологічному факультеті. Крім історії української мови, про яку вже йшлося, тут вивчалися: вступ до українознавства (професор Є. П. Тимченко), історія стародавньої української літератури, українська народна поезія (приват-доцент Л. Т. Білецький), історія нової української літератури (приват-доцент М. Плевако), історія Слобідської України (приват-доцент П. Г. Клепатський), історія української церкви, історія братств (професор В. О. Біднов) (цей предмет входив до навчального плану і богословського факультету), історія України до Люблінської унії (професор П. В. Клименко), історія українського мистецтва, історія Поділля (приват-доцент Ю. И. Сіцинський), історія світової і української музики (професор В. І. Петр) [38].

На правничому факультеті професор П. В. Клименко викладав курс історії українського права [39].

У внутрішньому житті українська мова стала провідною, підкреслено характеризувала національний характер університету. За її верховенства проходили не лише засідання Ради професорів, правління закладу, збори студентів і службовців, а й відбувалося богослужіння в університетській церкві [40]. Всі працюючі спілкувалися лише українською мовою.

Виходили україномовні періодичні видання: студентська "Нова думка" (вийшли три номери) та "Наше життя" (один номер), дописувачами до яких були викладачі, студенти і співробітники університету.

У подільському регіоні цей навчальний заклад став яскравим і невтомним пропагандистом української мови, ідеї, культури. Для самого Кам'янця це було вкрай важливо, адже він, "як і кожне губерніяльне місто в старій Росії, був перш за все містом чиновників, а вони переважно були жиди-росіяни. Поляки трималися окремо... Жиди липнули до російського культурного життя. Українці ж тут були дрібні міщани з передмість... Національні українські кола були, як і скрізь у нас, дуже нечисленні, хоч спеціально в Кам'янці вони відзначалися доволі великою рухливістю" [41]. Передусім при університеті було створено українську гімназію для дорослих, випускники якої могли безперешкодно вступати на різні факультети. У березні 1920 р. тут нараховувалося 150 учнів [42].

У приміщенні університету проводилися короткострокові курси з українознавства для окремого корпусу Кордонної охорони [43], вчителів міських шкіл [44], козаків армії УНР і місцевих робітників [45], кандидатів на волосних інструкторів [46], православного духовенства [47] та ін. Преса повідомляла, що їх відвідує "сила народу, і буває, що велика університетська аудиторія ледве вміщає слухачів" [48]. Вони слухали лекції з історії України (В. О. Біднов), української мови (І. І. Огієнко), історії української літератури (П. Г. Клепатський), літературного становища в Україні

(П.В.Клименко), слов'янознавства (М.О.Драй-Хмара), про українську народну поезію (Л.Т.Білецький), соціалістичні та інші політичні партії (Н.Косенко), економічні питання (П.Синявський) [49]. Згадуючи про цю роботу, відома подільська діячка О.М.Пащенко писала: "...Мало не всі кам'янецькі урядовці, а то навіть люди вільних професій – адвокати, лікарі, судді – користувалися, хто хотів, цими курсами" [50].

Таким чином, у роки Національної революції (1917-1920 рр.) Кам'янець-Подільський державний університет послідовно і наполегливо втілював у життя українську ідею, виступав надійним і міцним осередком української культури, який реалізував прагнення багатьох українців передреволюційної доби і готував національно свідомі кадри інтелігенції для незалежної держави. В умовах гострого протистояння носіїв української і російської культур ректору і його прихильникам вдалося матеріалізувати концепцію української вищої школи, до вироблення якої були причетні М.С.Грушевський, Д.В.Антонович, Ф.П.Сушинський, сам І.І.Огієнко та інші поборники українства. Українознавство стало одним із найбільш важливих напрямів життя і діяльності університетського закладу на Поділлі, формування світоглядних основ студентської молоді.

Досвід запровадження українознавства цілком заслуговує як на наукове осмислення, так і на принагідне використання у сучасній вищій школі України.

1. А-вич С. Об украинизации средней и высшей школы // Украинская жизнь: Ежемесячный научно-литературный и общественно-политический журнал. Москва, 1912. №4. С.37-38; Левицька Н.М. Студентство України в кінці XIX на початку XX століть / Автореф. дис. ... канд. істор. наук - К., 1998. – С.15.
2. В Інороднеченській комісії І загальноросійського учительського з'їзду // Світло 1916. – Ч.6. – С.62.
3. Див.: Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч.3. Варшава, 1934. С.367
4. Протест Совета Университета св.Владимира против насильственной украинизации Южной России, принятый в заседании Совета 26 июля 1917 г. // Университетские известия. – 1917. – № 11-12. – С.7
5. Див.: Колпакова О.В. Український державний університет у Києві (1917-1920 рр.) // Укр. істор. журн. – 1993. № 7-8 С.36.
6. Завальнюк О.М. І.І.Огієнко і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1920 рр.) // Наукові праці історичного факультету Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Г 2 Кам'янець-Подільський, 1996 С.07
7. Завальнюк О.М. З історії Кам'янець-Подільського державного українського університету // Епічна історія народів Європи: Збірник наукових праць – Вип. 6. – К 2000. – С.72.
8. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р.582. оп.1, спр.7, арк. 3, 23
9. Гам само. - Арк.13.
10. Державний вісник. - 1918 27 серпня
11. Див.: Полное собрание законов Российской империи. Т.IV. - СПб., 1887 С.456-474.
12. Див.: Проект Статута Державних Українських Університетів. - Б м. Б.р/ 28 с
13. Слово (Кам'янець-Подільський). 1920 13 листопада.
14. Кам'янець-Подільський міський державний архів (далі КГІМДА). Ф.Р.582, оп.1, спр.2, арк.46-50, 53-54, 56-57

- 15 Панько Т. Концепція української літературної мови в системі науково-культурологічних поглядів Михайла Грушевського // Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження Михайла Грушевського. – Львів, 1994. – С.121.
- 16 КПМДА. – Ф.Р.302, оп. 1, спр.49 арк.36; Ф.Р.582, оп.1, спр 137, арк.31 зв.; Наш шлях (Кам'янець-Подільський). – 1920. 10 березня, 20 травня.
- 17 КПМДА. – Ф.Р.302, оп.3, спр.26, арк.10; Наш шлях. – 1920. – 22 квітня.
- 18 Гюрменко І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К., 1998. – С.47.
- 19 Наш шлях. – 1920. – 10 березня.
- 20 КПМДА – Ф.Р. 582, оп.2, спр.9, арк. 3, 5.
- 21 Гам само. – Ф.Р. 302, оп.1, спр.5, арк. 2 зв.
- 22 Огієнко І. Моє життя: Автобіографічна хронологічна канва // Наша культура: Науково-літературний місячник (Варшава). – 1936. – Кн.8-9 (17). – С.514.
- 23 Вісник державних законів. – 1919. – Вип 1.
- 24 Вісник Української Народної Республіки 1919. – 20 липня.
- 25 КПМДА. – Ф.Р.582, оп.1, спр.1, арк.12.
- 26 Там само. – Арк.11.
- 27 Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.2582, оп.1, спр.174, арк.26.
- 28 КПМДА. - Ф.Р.582, оп.1, спр.19, арк.4, 7, 7 зв., 8, 8 зв.
- 29 Гам само. – Арк.10, 10 зв.
- 30 Гам само. – Арк.8.
- 31 Гам само. – Спр.1, арк.98.
- 32 Гам само – Спр.41, арк.3-4.
- 33 Гам само. – Оп.2, спр.42, арк.1-2.
- 34 Наш шлях. – 1920. – 17 лютого.
- 35 КПМДА. - Ф.Р.582, оп.1, спр.146, арк.14.
- 36 Гарба В. На розпутьях (до історії одного покоління). – Нью-Йорк, 1976. – С.258.
- 37 КПМДА. – Ф.Р.582, оп.1, спр 44, арк.17.
- 38 Гам само. – Ф.Р.302, оп.3, спр.262, арк.52 зв., Ф.Р. 582, оп.1, спр.23, арк.1, 9; Спр.134, арк. 166; Оп 2, спр.135, арк.2; Грінченко М. Завдання української музики // Наше життя. – 1920. № 1. – С.13.
- 39 Наш шлях. – 1920. – 9 березня
- 40 Галицький голос 1919. – 12 жовтня
- 41 Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле Вид 2-е. Мюнхен. 1969. - С.417.
- 42 КПМДА Ф.Р.582, оп.1, спр.111, арк.3зв
- 43 Грудова громада (Кам'янець-Подільський). – 1919. – 14 серпня.
- 44 Гам само. – 19 серпня.
- 45 Подольський край (Кам'янець-Подільський). 1919. – 28 юнія.
- 46 Вісник Української Народної Республіки. – 1919. – 16 липня.
- 47 Трудова громада. 1919 8 жовтня.
- 48 Подольський край. – 1919 12 юнія.
- 49 Гам само. – 28 юнія
- 50 Пашенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету // Наша культура. – 1936. Кн.5(14). - С 676.

Zavalniuk O

INTRODUCTION OF UKRAINIAN STUDIES AT THE KAMENEZ-PODILSKIY UNIVERSITY (1918-1920)

The questions of putting the Ukrainian language into practice, as well as the Ukrainian studies on the whole, in the process of intelligentsia formation at the Kamenez-Podilskiy State University, are considered. The attention is given to the activity of the establishment in the matter of propagation of Ukrainian studies among teachers, doctors, lawyers, priests, military men and workers.